

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ХУДОЖНИКІВ-ВИКОНАВЦІВ У ФАХОВИХ КОЛЕДЖАХ

PEDAGOGICAL CONDITIONS FOR THE DEVELOPMENT OF ENTREPRENEURIAL COMPETENCE FUTURE PERFORMING ARTISTS IN VOCATIONAL COLLEGES

Креативні індустрії стають прогресивною технологією розвитку сучасної інноваційної економіки. Підготовка майбутніх фахівців до підприємницької діяльності у повоєнний час набуває особливої актуальності, потребує системності, покликана розвивати якості і відповідні здатності особистості, потребує створення цілісної програми розвитку підприємницької компетентності. Метою статті є визначити й теоретично обґрунтувати педагогічні умови розвитку підприємницької компетентності фахових молодших бакалаврів за кваліфікацією «художник-виконавець». Унаслідок проведеного нами теоретичного аналізу було узагальнено теоретичні положення щодо визначення педагогічних умов, проаналізовано науково-педагогічні терміни «умова» та «педагогічна умова». Визначено, що педагогічними умовами розвитку підприємницької компетентності майбутніх художників-виконавців у фахових коледжах є цілісний комплекс заходів, який враховує підтримку сприятливих умов для творчого самовираження і досягнення комерційних цілей та уможливує досягнення передбачених результатів завдяки розробленій моделі і методикі. Аналіз та синтез надав змогу виокремити педагогічні умови, а застосування методу експертного оцінювання й ранжування дало можливість визначити домінуючі педагогічні умови розвитку підприємницької компетентності майбутніх художників-виконавців у фахових коледжах. У результаті експертного оцінювання визначено найвагоміші педагогічні умови, які сприятимуть оптимізації процесу розвитку підприємницької компетентності майбутніх художників-виконавців у фахових коледжах (забезпечення відповідності змісту навчальних програм потребам сучасних підприємств художнього профілю; використання інноваційних технологій розвитку підприємницької компетентності майбутніх художників-виконавців із застосуванням цифрових засобів навчання; підготовка методичних рекомендацій суб'єктам освітнього процесу з розвитку підприємницької компетентності майбутніх художників-виконавців; забезпечення розвитку комунікативних навичок художників-виконавців в процесі майбутньої професійної діяльності). Наступним етапом є розкриття особливостей процесу реалізації визначених умов за допомогою моделі розвитку підприємницької компетентності майбутніх художників-виконавців.

Ключові слова: підприємницька компетентність, підприємницька діяльність,

педагогічні умови, художник-виконавець, фаховий молодший бакалавр.

Creative industries are becoming a progressive technology for the development of the modern innovative economy. The preparation of future specialists for entrepreneurial activity in the post-war period acquires special relevance, requires systematicity, is designed to develop the qualities and corresponding abilities of the individual, and requires the creation of a holistic program for the development of entrepreneurial competence. The purpose of the article is to determine and theoretically substantiate the pedagogical conditions for the development of entrepreneurial competence of Professional Junior Bachelors with the qualification «Performing Artist». As a result of our theoretical analysis, the theoretical provisions regarding the definition of pedagogical conditions were summarized, the scientific and pedagogical terms «condition» and «pedagogical condition» were analyzed. It was determined that the pedagogical conditions for the development of entrepreneurial competence future performing artists in vocational colleges are a comprehensive set of activities that takes into account the support of favorable conditions for creative self-expression and the achievement of commercial goals and enables the achievement of the intended results thanks to the developed model and methodology. Analysis and synthesis made it possible to single out pedagogical conditions, and the application of the method of expert evaluation and ranking made it possible to determine the dominant pedagogical conditions for the development of entrepreneurial competence future performing artists in vocational colleges. As a result of the expert evaluation, the most important pedagogical conditions were determined, which will contribute to the optimization of the process of developing the entrepreneurial competence future performing artists in professional colleges (ensuring that the content of the educational programs meets the needs of modern enterprises at the artistic profile; the use of innovative technologies for the development of entrepreneurial competence future performing artists with the use of digital learning tools; preparation of methodological recommendations for subjects at the educational process on the development of entrepreneurial competence future performing artists; ensuring the development of communicative skills of performing artists in the process future professional activity). The next stage is the disclosure of the specifics in the process of implementation of the identified conditions using the entrepreneurial competence development model for future performing artists.

Key words: entrepreneurial competence, entrepreneurial activity, pedagogical conditions, performing artist, Professional Junior Bachelor.

УДК 37.091.2:[377.011.3-052:7.071]:[005.336.2:316.334.23]
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2023/62.2.21>

Шестерікова Л.О.,
аспірантка
Інституту професійної освіти
Національної академії педагогічних
наук України

Постановка проблеми у загальному вигляді. Креативні індустрії стають прогресивною технологією розвитку сучасної інноваційної економіки. Основним економічним ресурсом суспільства сьогодні – є креативна діяльність людини,

а вільний, ефективний і цілеспрямований обмін ідеями – основою розвитку економічних відносин [9, с. 75]. Підготовка майбутніх фахівців до підприємницької діяльності у повоєнний час набуває особливої актуальності, потребує системності,

покликана розвивати якості і відповідні здатності особистості, потребує створення цілісної програми розвитку підприємницької компетентності, оновлення освітніх програм відповідно до запитів суспільства й економіки та ринку праці [5 с. 93], підвищення рівня конкурентоспроможності майбутніх художників-виконавців в умовах сучасного ринку праці мистецької галузі [20, с. 262].

Важливо створити умови, необхідні для формування у майбутніх художників-виконавців готовності до підприємницької діяльності, здатності до різних форм і способів самовираження, творчого критичного мислення, прояву ініціативи й наполегливості, а також уміння спільно працювати, планувати й керувати проектами, що мають культурну, соціальну чи комерційну цінність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему підготовки до підприємництва та визначення педагогічних умов розвитку підприємницької компетентності оприлюднено у публікаціях В. Авраменко, С. Алексєєвої, І. Гриценко, Л. Єршової, О. Замфереско, О. Земки, І. Зінькової, М. Ляшенко, Г. Матукової, А. Молдована, З. Панченко, М. Ткаченко, О. Шамралюк та ін. Тлумачення наукового поняття «педагогічні умови» досліджено у працях Т. Дмитренко, І. Зінькової, О. Земки, С. Копилова, С. Стеблюк, Є. Хрикова та ін. Г. Падалка розглядає термін «педагогічні умови» у мистецькій освіті.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Теоретичний аналіз психолого-педагогічних праць надав можливість узагальнити теоретичні положення щодо визначення педагогічних умов та систематизувати освітню практику щодо розвитку підприємницької компетентності майбутніх фахівців у закладах фахової передвищої освіти. Аналіз та синтез надав змогу виявити педагогічні умови, а застосування методу експертного оцінювання й ранжування дало можливість визначити домінуючі педагогічні умови розвитку підприємницької компетентності майбутніх художників-виконавців у фахових коледжах.

Формулювання цілей статті. Визначити й теоретично обґрунтувати педагогічні умови розвитку підприємницької компетентності фахових молодших бакалаврів за кваліфікацією «художник-виконавець».

Виклад основного матеріалу дослідження. На основі проведеного теоретичного аналізу наукових праць й освітньої практики маємо змогу визначити та обґрунтувати педагогічні умови розвитку підприємницької компетентності майбутніх художників-виконавців у фахових коледжах. Для цього необхідно проаналізувати науково-педагогічні терміни «умова» та «педагогічна умова».

Поняття «умова» має багато тлумачень, які відрізняються за змістом і сутнісними характеристиками в залежності від напрямку наукового пошуку.

З педагогічної позиції «умова» має такі визначення: сукупність об'єктивних можливостей змісту, форм, методів, прийомів і засобів педагогічної діяльності [18]; сукупність факторів, що забезпечують вирішення проблемної ситуації для підвищення ефективності освітнього процесу [4].

Теоретичний аналіз наукового поняття «педагогічні умови» дозволяє узагальнити сприйняття значення терміну у структурі наукового дослідження та вказує на різноманітне тлумачення сутності в залежності від сфери діяльності. У Словнику-довіднику з професійної педагогіки «умови педагогічні» визначаються як обставини за яких залежить та відбувається цілісний продуктивний педагогічний процес професійної підготовки фахівців, що опосередковується активністю особистості, групою людей [16, с. 193]. Г. Падалка розглядає термін «педагогічні умови» у мистецькій освіті, як цілеспрямовано створені обставини мистецького навчання, що забезпечують можливість досягнення його результативності [14]. У дисертації І. Зінькова визначає «педагогічні умови» у контексті формування підприємницької культури як сукупність зовнішніх і внутрішніх чинників, які поєднують спеціально змодельовані і взаємообумовлені зміст, форми, методи, прийоми і засоби освітньої діяльності, спрямовані на формування компонентів підприємницької культури здобувачів в педагогічному процесі закладів освіти [8]. Науковиця С. Стеблюк стверджує, що педагогічні умови – взаємопов'язані, інтегровані елементи освітнього процесу в умовах ступеневої освіти, поєднання традиційних та інноваційних методів і прийомів навчання з різними моделями інтеграції, що спрямовані на розвиток компетентної особистості. О. Земка визначає педагогічні умови як неподільна системна єдність заходів педагогічного процесу, що забезпечують ефективне досягнення необхідного рівня сформованості підприємницької компетентності [7]. Визначення А. Литвина дає нам розуміння науково-педагогічної суті педагогічних умов як комплексу спеціально спроектованих генеральних (стрижневих, системотворчих) чинників впливу на зовнішні та внутрішні обставини освітнього процесу та особистісні параметри його учасників, які забезпечують цілісність навчання та виховання в інформаційно-освітньому середовищі закладу освіти відповідно до вимог суспільства [10, с. 32]. Загалом дослідники визначають педагогічні умови як сукупність заходів, факторів, що забезпечують цілісний педагогічний процес, регулюють взаємодію об'єктів і явищ педагогічного процесу для досягнення поставленої мети. Упродовження педагогічних умов розглядають як суттєвий вплив на навчально-виховний процес, що передбачає можливий результат цього процесу.

Зважаючи на поєднання специфіки підприємницької діяльності в сфері креативних індустрій

та особливостей професійної підготовки художників-виконавців, педагогічними умовами розвитку підприємницької компетентності майбутніх художників-виконавців у фахових коледжах є цілісний комплекс заходів, який враховує підтримку сприятливих умов для творчого самовираження і досягнення комерційних цілей та уможлиблює досягнення передбачених результатів завдяки розробленій моделі і методикі.

Однією з педагогічних умов розвитку підприємницької компетентності є вдосконалення, оновлення змісту освітніх програм, навчальних планів. Дану педагогічну умову пропонують такі дослідники, як Ткаченко М. [17], Замфереско О. [6] та Гриценко І. [3], що передбачає розширення підприємницької складової завдяки оновленню змісту професійної освіти; внесення до змістового наповнення навчальних програм із предметів загальнопрофесійної, професійно-теоретичної підготовки, професійно-практичної підготовки відомостей про підходи, способи і механізми здійснення підприємницької діяльності з урахуванням динамічних соціальних, економіко-правових змін.

У своїх дослідженнях Матукова Г., Ляшенко М., Ткаченко М., Замфереско О., Молдован А. та ін. вказують на педагогічну умову пов'язану з інтегративним навчально-методичним забезпеченням. Результатом застосування інтегративного підходу має стати цілісно сформована професійна підготовка майбутніх фахівців як інтегрована єдність фахової, гуманітарної, практичної, науково-дослідницької складових, що перевтілюють навчальний процес на об'єднання різномірних знань [12].

Необхідною та поширеною педагогічною умовою є мотивація студентів до навчання і застосування її для розвитку підприємницької компетентності пропонують Ляшенко М. [11]; Земка О. [7]; Зінкова І. [8]; Молдаван А. [13]; Авраменко В. [1] та ін. Завдяки стимулюванню позитивної мотивації до підприємницької діяльності виникає: пізнавальна активність здобувачів; стійкий інтерес до виконання бізнес-завдань; вмотивованість до сприйняття і розуміння сутності знань з основ підприємництва для використання у майбутній професійній діяльності та самореалізація для досягнення високих особистих результатів.

Запровадження авторського курсу зазначають у своїх дослідженнях як педагогічну умову Ляшенко М., Панченко З. та Молдован А. М. Ляшенко стверджує, що спецкурс «Основи підприємництва» є необхідним при створенні власного бізнесу, а саме як довести свої науково-теоретичні здобутки до комерціалізації та впровадження їх в певній галузі економіки [11]. З. Панченко у своєму дослідженні пропонує розробку та впровадження навчального курсу «Основи підприємництва», який є основою розвитку у суб'єктів освітнього процесу професійної мотивації та необхідних ділових якостей [15].

А. Молдован вказує, що запровадження авторського курсу уможлиблює змістову цілісність розвитку підприємницької компетентності, сприяє усвідомлення сутнісних характеристик підприємництва і підприємницької діяльності [13].

Розглядається у дослідженнях Матукової Г. та Зінкової І. така педагогічна умова як розвиток навичок міжособистісної комунікації та моделювання комунікативних ситуацій професійного характеру, що сприяє успішності підприємницької діяльності та підвищує рівень культури усного ділового мовлення. У монографії «Система консультування з професійної кар'єри учнів професійно-технічних навчальних закладів» зазначена умова налагодження соціальних зв'язків у процесі онлайн-консультування з розвитку професійної кар'єри, що спрямовується на підвищення функціональної надійності, емоційної стійкості майбутніх фахівців до впливу несприятливих чинників діяльності, адекватності емоційних переживань професійних успіхів та невдач [2, с. 191].

Матукова Г. [12], Земка О. [7], Зінкова І. [8], Авраменко В. [1] пропонують педагогічні умови, що забезпечують взаємозв'язок навчального матеріалу фундаментальних економічних дисциплін із змістом господарської діяльності підприємств; професійна адаптованість процесу; цілісний і неперервний процес формування підприємницької компетентності.

На думку М. Ляшенко необхідними педагогічними умовами також є: співробітництво з виробництвом та бізнесом; інформаційно-технічне забезпечення [11]. Для розвитку підприємницької компетентності важливо створити сприятливе освітньо-розвивальне середовище, в якому актуалізується значущість самоосвітніх процесів на основі цільових орієнтирів, навчання трансформується у самонавчання, а зовнішня регуляція дій – у саморегуляцію [17]; інтегруються процеси становлення професійної і підприємницької компетентностей [13].

І. Зінкова вважає ефективними такі педагогічні умови як: засвоєння морально-етичних норм підприємництва (зосереджує увагу здобувачів на сутності, способи і механізми соціальної відповідальності) та формування професійно значущих особистісних якостей майбутніх фахівців та стимулювання їх рефлексії засобами самоменеджменту і самомаркетингу (необхідно враховувати вимоги сучасного ринку праці й використовувати засоби самомаркетингу для формування особистісного іміджу, конкурентоздатності та професійної самореалізації [8].

Ще однією з педагогічних умов розвитку підприємницької компетентності є підготовка педагогів до викладання, необхідно, щоб педагог володів теж цією компетентністю. Зокрема необхідні такі розвинені якості як цілеспрямованість,

винахідливість, креативність, фінансова грамотність, ділова активність.

Проведений теоретичний аналіз наукових праць та педагогічної практики у закладах фахової передвищої освіти надає можливість визначити пріоритетних 12 педагогічних умов досліджуючи специфіку підготовки майбутніх художників-виконавців до підприємницької діяльності: (введення підприємницької компоненти у зміст професійної підготовки майбутніх художників-виконавців; створення навчально-методичного забезпечення розвитку підприємницької компетентності майбутніх художників-виконавців у фахових коледжах; цілеспрямоване формування у майбутніх художників-виконавців потреб та інтересу до підприємницької діяльності; розроблення та запровадження спецкурсу з підготовки художників-виконавців до підприємницької діяльності; забезпечення розвитку комунікативних навичок художників-виконавців в процесі майбутньої професійної діяльності; забезпечення відповідності змісту навчальних програм потребам сучасних підприємств художнього профілю; використання інноваційних технологій розвитку підприємницької компетентності майбутніх художників-виконавців із застосуванням цифрових засобів навчання; застосування в процесі професійної підготовки майбутніх художників-виконавців форм і методів розвитку морально-етичних норм підприємництва; організація у фахових коледжах центрів кар'єри та бізнес-центрів для розвитку підприємницької компетентності майбутніх художників-виконавців; цілеспрямований розвиток педагогічної майстерності викладачів фахових коледжів для формування ними підприємницьких здатностей майбутніх художників виконавців; створення бізнес-орієнтованого освітнього середовища у фахових коледжах для розвитку підприємницької компетентності майбутніх художників-виконавців; підготовка методичних рекомендацій суб'єктам освітнього процесу з розвитку підприємницької компетентності майбутніх художників-виконавців).

У результаті методу експертного оцінювання й ранжування визначено чотири найвагоміші педагогічні умови, які сприятимуть оптимізації процесу розвитку підприємницької компетентності майбутніх художників-виконавців у фахових коледжах.

Перша педагогічна умова «Забезпечення відповідності змісту навчальних програм потребам сучасних підприємств художнього профілю» передбачає удосконалення змісту навчальних програм закладів передвищої освіти з метою підвищення відповідності їх вимогам креативних підприємств, а саме включення в зміст програм завдань на контекстній основі. Завдання матимуть міжпредметний характер на основі теоретичних знань і практичних умінь, економічних орієнтацій, враховуючи специфіку професійної діяльності майбутніх художників-виконавців.

Реалізація другої педагогічної умови «Використання інноваційних технологій розвитку підприємницької компетентності майбутніх художників-виконавців із застосуванням цифрових засобів навчання» відбувається у процесі викладання дисциплін економічного профілю. Ефективність підготовки до підприємницької діяльності підвищується за рахунок інформаційно-комунікативної складової, що дозволяє розвивати майбутніх художників-виконавців здатних використовувати цифрові засоби задля професійної діяльності, аналізу ринку, у результаті підвищує конкурентоспроможність фахівця.

Підготовка методичних рекомендацій суб'єктам освітнього процесу з розвитку підприємницької компетентності майбутніх художників-виконавців, – третя педагогічна умова, що спрямована на вирішення актуальних проблем підготовки майбутніх фахівців художнього профілю до підприємницької діяльності. У межах нашого дослідження дана педагогічна умова пов'язана з проектуванням методичного забезпечення освітнього компоненту «Підготовка художників-виконавців до підприємницької діяльності», що у подальшому застосується в закладах фахової передвищої освіти у процесі реалізації вибіркової складової освітньо-професійних програм за спеціальністю 023 «Образотворче мистецтво, декоративне мистецтво, реставрація» для здобуття освітньо-професійного ступеня «фаховий молодший бакалавр» за кваліфікацією «художник-виконавець».

Реалізація четвертої педагогічної умови «Забезпечення розвитку комунікативних навичок художників-виконавців в процесі майбутньої професійної діяльності» пов'язана з адаптацією майбутніх художників-виконавців до професійного середовища для успішної взаємодії з роботодавцями, співпраці з креативними підприємствами, замовниками. Розвиток комунікативних навичок майбутніх художників-виконавців має сприяти прагненню фахівців до самостійності, використанню професійного потенціалу, налагодженню соціальних зв'язків, здатності вирішувати ситуацій «довіри і партнерства».

Висновки та подальші перспективи в цьому напрямі. Отже, визначено, що педагогічними умовами розвитку підприємницької компетентності майбутніх художників-виконавців у фахових коледжах є цілісний комплекс заходів, який враховує підтримку сприятливих умов для творчого самовираження і досягнення комерційних цілей та уможливорює досягнення передбачених результатів завдяки розробленої моделі і методики. Визначено та обґрунтовано чотири найвагоміші педагогічні умови для розвитку підприємницької компетентності майбутніх художників-виконавців у фахових коледжах (забезпечення відповідності змісту навчальних програм потребам сучасних

підприємств художнього профілю; використання інноваційних технологій розвитку підприємницької компетентності майбутніх художників-виконавців із застосуванням цифрових засобів навчання; підготовка методичних рекомендацій суб'єктам освітнього процесу з розвитку підприємницької компетентності майбутніх художників-виконавців; забезпечення розвитку комунікативних навичок художників-виконавців в процесі майбутньої професійної діяльності). Наступним етапом є розкриття особливостей процесу реалізації визначених умов за допомогою моделі розвитку підприємницької компетентності майбутніх художників-виконавців.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Авраменко В. Педагогічні умови формування підприємницької компетентності дітей та учнівської молоді в закладах неформальної (позашкільної) освіти: уроки європейського досвіду. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*, № 10(114), 2021. С. 211-224. DOI 10.24139/2312-5993/2021.10/211-224
2. Алексєєва С.В., Ершова Л.М., Закатнов Д.О., Величко Н.О., Кузьмінська Л.Д., Лозовецька В.Т., Орлов В.Ф. Система консультування з професійної кар'єри учнів професійно-технічних навчальних закладів: монографія. Житомир: «Полісся», 2019. 219 с. <https://lib.iitta.gov.ua/717388/>
3. Гриценко І. Модель розвитку підприємницької компетентності майбутніх фахівців у процесі проєктної діяльності. *Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. Педагогічні науки*, № 3, 2021. С. 141-148.
4. Дмитренко Т. О., Копилова С. В. Місце педагогічних умов у системі наукового знання. *Трансформація соціальних функцій освіти у сучасному світі: матеріали міжнародної науково-практичної конференції*, 2015. С. 160-164.
5. Ершова Л. Перспективи підготовки молоді до підприємницької діяльності у повоєнний час. *Науково-методичне забезпечення професійної освіти і навчання: матеріали XVI Всеукраїнської науково-практичної конференції (звітної) Інституту професійної освіти НАПН України*. Київ, 2022. С. 91-94.
6. Замфереско О. В. Педагогічні умови професійної підготовки майстрів ресторанного обслуговування до підприємницької діяльності. *Науковий вісник Льотної академії. Педагогічні науки*, № 6, 2019. С. 159-164.
7. Земка О. В. Педагогічні умови формування підприємницької компетентності майбутніх учителів технологій. *Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. Педагогічні науки*, 2017. № 15. С. 48-53.
8. Зінькова І. І. Педагогічні умови формування підприємницької культури майбутніх фахівців сфери послуг і туризму: дис. ... канд. пед. наук.: 13.00.04. Івано-Франківськ, 2020. 284 с.
9. Козубова Н. В. Роль креативних індустрій у забезпеченні економічного зростання України. *Економічний розвиток і спадщина Семена Кузнеця : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 30-31 трав. 2019 р. : тези допов. Х. : ХНЕУ ім. С. Кузнеця*, 2019. С. 73-75.
10. Литвин А. В. Методологічні засади поняття «педагогічні умови»: практ. посібник. Львів: ЛДУБЖД, 2018. 88 с.
11. Ляшенко М. Ю. Формування фахової компетентності з основ підприємництва у майбутніх учителів технологій: дис. канд. пед. наук), Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова, Київ, 2017. 200 с. ENPUUR. <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/14902/1/Lyashenko.pdf>
12. Матукова Г. І. Педагогічні умови розвитку в студентів економічних спеціальностей компетентності до підприємницької діяльності. *Професійна освіта проблеми і перспективи*, 2015. № 8. С. 35-42.
13. Молдован А. Педагогічні умови розвитку підприємницької компетентності майбутніх магістрів з фізичної культури і спорту. *Науковий вісник Інституту-технічної освіти НАПН України. Професійна педагогіка*, 2021. № 2(21). С. 12-20. doi: 10.32835/2707-3092.2020.21.12-20.
14. Падалка Г. М. Педагогіка мистецтва (Теорія і методика викладання мистецьких дисциплін). К: Освіта України, 2008. 274 с.
15. Панченко З. В. Модель формування підприємницької компетентності майбутніх кваліфікованих робітників в ЗП(ПТ)О. *Вісник профосвіти*, 2020. № 1(4). С. 1-18.
16. Словник-довідник з професійної педагогіки/ ред.-упоряд. А. В. Семенова. Одеса : Пальміра, 2006. 272 с.
17. Ткаченко М. В. Формування підприємницької компетентності майбутніх фахівців ресторанного господарства у професійно-технічних навчальних закладах: дис. ... канд. пед. наук.: 13.00.04. Київ, 2018. 275 с.
18. Хриков Є. М. Педагогічні умови в структурі наукового знання. *Шлях освіти*, 2011. № 2. С. 11-15.
19. Шамралує О. Л. Розвиток технологічної культури майстрів виробничого навч.-ання аграрного профілю в навчально (науково)-методичних центрах професійно-технічної освіти.: дис. ... канд. пед. наук.: 13.00.04. Київ, 2021. 259 с.
20. Shesterikova L. Terminological analysis of basic concepts in the study of the entrepreneurial competence of future performing artists. *Professional Pedagogics*, 2022. № 2(25). P. 14-22.